

COEN | Conjunctuurenquête Nederland

een samenwerking tussen CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB-Nederland en VNO-NCW

Voorzichtig economisch herstel in 2010, bouwsector blijft zeer pessimistisch

Vijfde meting, 4^e kwartaal 2009

Over COEN:

De ConjunctuurEnquête Nederland (COEN) is het gezamenlijke conjunctuuronderzoek van VNO-NCW, MKB Nederland samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), de Kamers van Koophandel en het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB). Dit onderzoek brengt vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen van het Nederlandse bedrijfsleven in kaart, uitgesplitst naar regio en bedrijfstak. Daarbij wordt in de analyse en de vraagstelling ingespeeld op actuele ontwikkelingen. Door de intensieve samenwerking van de partijen aan het conjunctuuronderzoek, dalen de administratieve lasten in verband met deze conjunctuurenquêtes met 25%, terwijl de kwaliteit van de statistiek verbetert en de onderzoekskosten dalen. De enquête is gebaseerd op kwalitatieve verwachtingen van ondernemingen en geeft daarom meer een stemmingsbeeld van ondernemingen over de huidige en toekomstige gang van zaken dan een kwantitatief beeld over die gang van zaken.

1. Algemene beeld

Traag herstel economie

Het algemene beeld dat uit de COEN-meting in het 4de kwartaal 2009 naar voren komt is van een bedrijfsleven dat langzaam maar zeker uit het dal kruipt. Het tempo van het herstel gaat echter langzaam en geldt ook niet voor alle sectoren. Vooral de bouwsector is erg pessimistisch.

Per saldo ziet het beeld er voor 2010 iets beter uit. Dan verwachten meer bedrijven een omzetsijting dan een –daling. Somber zijn de bedrijven echter over de werkgelegenheidsontwikkeling. De verwachting is dat de krimp van de werkgelegenheid in 2010 zal doorzetten. Een verdere stijging van de werkloosheid ligt dan ook voor de hand. Dit heeft weer een negatieve impact op de koopkracht en het consumentenvertrouwen. In het bijzonder voor bedrijven die afhankelijk zijn van (duurzame) consumentenbestedingen blijven de vooruitzichten hierdoor onzeker.

Een en ander vertaalt zich in een gestegen stand van de Conjunctuur Barometer Zuidwest-Nederland. Deze is gebaseerd op de verwachtingen voor de indicatoren omzet, export, orderontvangst en werkgelegenheid. In het 1ste kwartaal van 2009 had de barometer (schaal van 0-200) nog een waarde van 28 punten, in het 2de kwartaal van 46 punten en in het 3de kwartaal van 62 punten. Voor het 4de kwartaal stijgt deze verder naar 84 punten. Ondanks de stijging blijft de waarde onder de 100 punten (neutraal). De stemming ligt dus in de range pessimistisch-neutraal. De verwachtingen van de Zuidwest-Nederlandse ondernemers zijn minder gunstig dan gemiddeld in Nederland. Voor heel Nederland wordt voor het 4de kwartaal een barometerstand van 92 punten berekend.

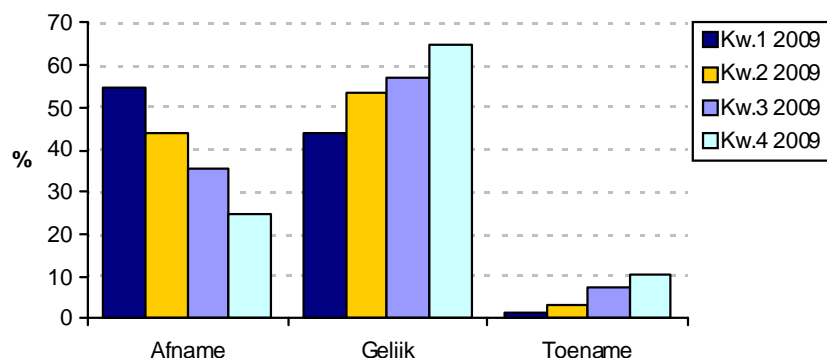
Mocht de stijgende trend (per kwartaal een toename van ongeveer 20 punten) continueren dan wordt in het eerste kwartaal van 2010 de score van 100 ('neutraal') gepasseerd. Pas op dat moment is de groep 'dalers' groter dan de groep 'stijgers' en is echt sprake van herstel.

De stijging van de barometer voor Zuidwest-Nederland kan vooral worden toegeschreven aan de omzet- en exportontwikkeling. Het aantal ondernemingen dat een stijging van de omzet verwacht is ten opzichte van de afgelopen kwartalen toegenomen. Begin 2009 verwachtte slechts 10% een toename van de omzet, in het 4de kwartaal is dat 25%. Een dergelijk ontwikkeling zien we ook bij de export. De ontwikkeling van de personeelssterkte drukt de barometer. Slechts 6% van de ondernemers verwacht een toename van het personeel, tegen 26% met een daling.

Figuur 1.1 is illustratief voor de actuele situatie. Het aandeel bedrijven dat in het 4de kwartaal een verslechtering van het economisch klimaat verwacht is de afgelopen kwartalen gedaald van 55% (1ste kwartaal 2009) naar 25% (4de kwartaal 2009). Het aandeel 'gelijk gebleven' is gestegen van 44% naar 65%. Nog altijd maar een klein percentage (10%) verwacht een verbetering van het economisch klimaat. Begin 2009 was dat 1%. Er is dus vooral een tendens tot stabilisatie en in mindere mate van herstel.

Figuur 1.1

Verwachtingen Zuidwest-Nederlandse ondernemers met betrekking tot de ontwikkeling van het economisch klimaat in per kwartaal

Bron: COEN

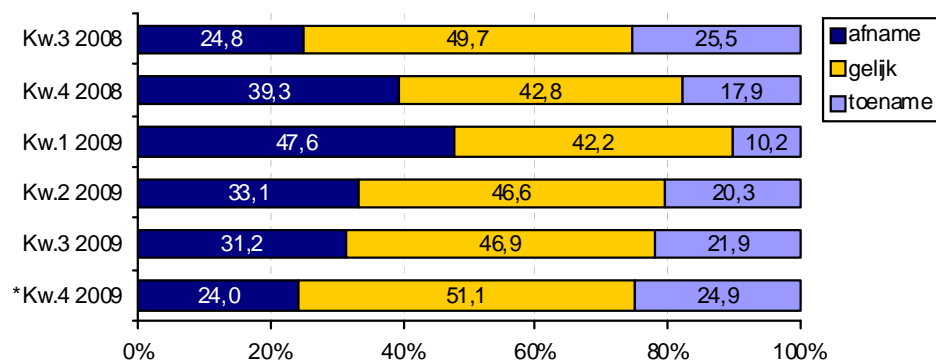
2. Omzetontwikkeling

Nauwelijks verbetering omzetontwikkeling in 3de kwartaal 2009

In het 3de kwartaal van 2009 heeft 31% van de bedrijven de omzet (ten opzichte van het voorgaande kwartaal) zien dalen, bijna 47% meldt een stabilisatie en circa 22% heeft de omzet zien stijgen. Ten opzichte van het 2de kwartaal gaat het slechts om een kleine verbetering. Wordt de ontwikkeling vergeleken met begin 2009 dan is de situatie voor veel bedrijven iets verbeterd. De ergste vraaguitval lijkt dan ook voor de meeste bedrijven achter de rug. De verwachtingen voor het 4de kwartaal laten dit ook zien. Dan is het aandeel bedrijven met een omzetgroei (24,9%) zelfs een fractie hoger dan het aandeel bedrijven met een omzetsdaling (24,0%). Zoals later zal blijken geldt deze perspectiefverbetering niet voor alle sectoren.

Figuur 2.1

Gerealiseerd omzetontwikkeling bedrijfsleven Zuidwest-Nederland per kwartaal

* verwachting

Bron: COEN

Omzetontwikkeling in Zuidwest-Nederland in 3de kwartaal gunstiger dan landelijk gemiddelde

De cijfers voor Zuidwest-Nederland steken wat betreft de gerealiseerde omzetontwikkeling in het 3de kwartaal gunstig af bij het landelijke beeld. Het aandeel bedrijven dat het afgelopen kwartaal met een dalende omzet te maken had, bedroeg landelijk bijna 38%, tegen 31% voor Zuidwest-Nederland. Bij de groep bedrijven met een stijgende omzet is het verschil minder groot: 18% landelijk tegen 22% regionaal. Opvallend is wel dat als het gaat om de verwachtingen voor het 4de kwartaal de rollen zijn omgedraaid. Landelijk heeft dan 27% 'stijgers' en Zuidwest-Nederland 25%. Bij de 'dalers' zijn de verschillen klein.

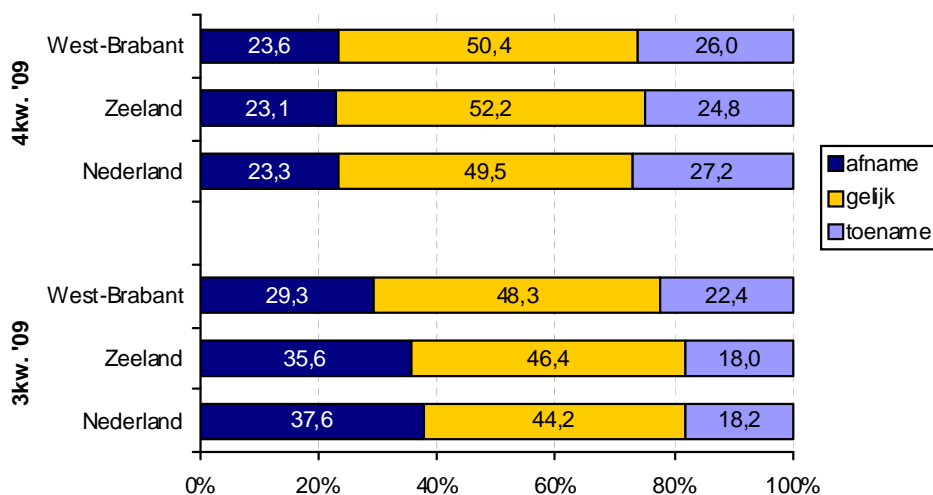
Omzetresultaat in West-Brabant fractie beter dan in Zeeland

In het 2de kwartaal zag 32% van de West-Brabantse bedrijven de omzet dalen, in het 3de kwartaal is dat 29%. Het aandeel groeiende bedrijven steeg van 19% naar 22%. In Zeeland zien we een afwijkende ontwikkeling. Weliswaar daalde ook hier het aandeel krimpbedrijven (van 37% na 36%), echter het aandeel bedrijven met een groeiende omzet daalde van bijna 25% naar 18%.

Wanneer naar de verwachtingen voor het 4de kwartaal wordt gekeken, zien we zowel in West-Brabant als in Zeeland een verbetering optreden. In West-Brabant is het aandeel 'groeibedrijven' iets groter dan in Zeeland, echter groot is het verschil niet. Ook ten opzichte van de landelijke ontwikkeling zijn de verschillen beperkt.

Figuur 2.2

Omzetontwikkeling West-Brabant, Zeeland en Nederland in 3^e en 4^e kwartaal 2009 (verwachting)

Bron: COEN

Grotere bedrijven in Zuidwest-Nederland doen het iets beter dan de kleinere bedrijven

In Zuidwest-Nederland doen de grotere bedrijven (50 en meer werkzame personen) het in het 3de kwartaal iets beter dan de kleinere bedrijven. Van de 50+-bedrijven noteert 27% een afname in het 3de kwartaal en 23% een toename. Voor de kleinere bedrijven zijn deze waarden respectievelijk 35% en 20%. Ook landelijk hebben de grotere bedrijven een streepje voor. Ook wanneer naar de verwachtingen voor het 4de kwartaal worden gekeken, zijn de grotere bedrijven iets positiever.

Detailhandel heeft relatief goed 3de kwartaal achter de rug

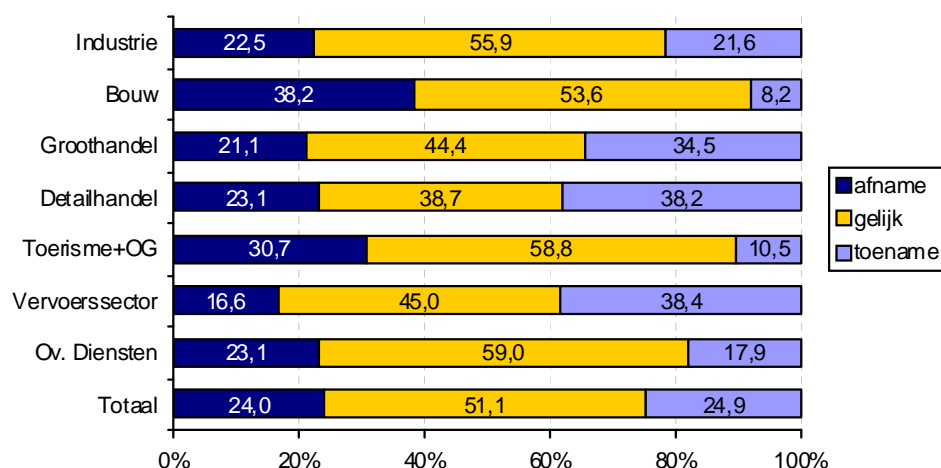
De meeste sectoren tellen in het 3de kwartaal meer bedrijven met een dalende dan met een stijgende omzet. De detailhandel vertoont als enige een afwijkend beeld, per saldo hebben meer detaillisten een stijgende dan een dalende omzet gehad. Opvallend is dat landelijk de groep detaillisten met een dalende omzet wel groter is dan de groep 'stijgers'. Wellicht dat het goede toeristische seizoen in Zeeland het resultaat positief heeft beïnvloed. Ook de verwachtingen voor het 4de kwartaal zijn voor de detailhandel relatief gunstig. Ruim 38% verwacht dan een omzettoename en 23% een omzetafname. Het 4de kwartaal (vooral december) is traditioneel een belangrijke maand voor de detailhandel.

Bouwnijverheid ziet omzetresultaat duidelijk verslechteren

Voor een aantal sectoren zijn de verwachtingen voor het 4de kwartaal duidelijk verbeterd. De groothandel, de detailhandel en de vervoerssector hebben dan duidelijk meer stijgers dan dalers. Bij de industrie zijn beide groepen bijna in evenwicht. In vooral de bouw, maar ook in de horeca+OG (horeca, onroerend goed, reisbranche) zijn de verwachtingen minder hoog gespannen. Van de bouwbedrijven verwacht 38% in het 4de kwartaal een omzetzak en in de toerisme+OG is dat bijna 31%. Beide sectoren hebben bovendien maar weinig ondernemers die hun omzet op een hoger niveau kunnen brengen (respectievelijk 8% en 11%). Vooral de bouw is in Zuidwest-Nederland pessimistischer dan gemiddeld in Nederland.

Figuur 2.3

Verwachte omzetontwikkeling in 4^e kwartaal 2009 per branche in Zuidwest-Nederland

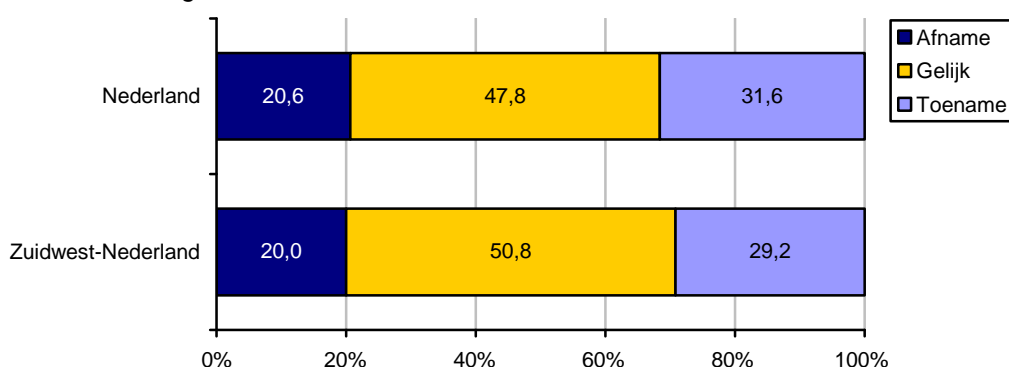
Bron: COEN

Economisch herstel zet in 2010 door

Ondernemers zijn ook gevraagd naar hun omzetverwachtingen voor heel 2010. De cijfers laten een verdere verschuiving zien van 'afname' naar 'toename'. De verwachtingen zijn dus voorzichtig optimistisch. Van de bedrijven in Zuidwest-Nederland verwacht ruim 29% in 2010 een hogere omzet, 51% gaat uit van een stabilisatie en 20% gaat uit van een (verdere) daling. Kanttekening bij deze cijfers is dat 2009 voor veel bedrijven een heel slecht jaar was. Een (kleine) stijging van de omzet is daarom nog niet gelijk aan een goed omzetresultaat. De verwachtingen voor volgend jaar wijken in Zuidwest-Nederland niet veel af van het landelijke beeld. Landelijk ligt het aandeel bedrijven met een geraamde omzettoename iets hoger (bijna 32%). Ook de verwachtingen van de West-Brabantse en Zeeuwse ondernemers ontlopen elkaar niet veel.

Figuur 2.4

Omzetverwachting 2010 in Zuidwest-Nederland en Nederland

Bron: COEN

Bouwsector blijft in mineur

De lichte verbetering van het omzetresultaat in 2010 geldt voor alle sectoren, behalve de bouw. De bouwnijverheid is ook voor 2010 zeer negatief. Ongeveer de helft van de bouwbedrijven verwacht volgend jaar een daling van de omzet, slechts 4% rekt op groei. Een belangrijke pijler onder de Zuidwest-Nederlandse economie, de industrie, is nog wat aarzelend. Ongeveer 25% verwacht een omzettoename, 18% een afname. Binnen de industrie doet vooral de chemische industrie het bovengemiddeld goed. In Zuidwest-Nederland verwacht 41% van de bedrijven volgend jaar een toename van de omzet (landelijk: 37%). De chemie is over het algemeen vroeg cyclisch en heeft een relatief groot gewicht binnen de economie van Zuidwest-Nederland.

Zeeland en West-Brabant bovengemiddelde economische groei in 2010

Deze cijfers bevestigen het beeld dat door partijen als CPB, IMF en de banken wordt geschetst. De meeste partijen gaan uit van een kleine economische groei in 2010. Een recente prognose van ING gaat voor 2010 uit van een landelijk economische groei van 1%. Voor Zeeland (+1,2%) en West-Brabant (+1,1%) wordt een iets hogere groei geraamd. Deze bovengemiddelde groei is te danken aan de aanwezigheid van veel internationale industrie en transport. In Zeeland wordt ook rekening gehouden met een extra groei van het toerisme.

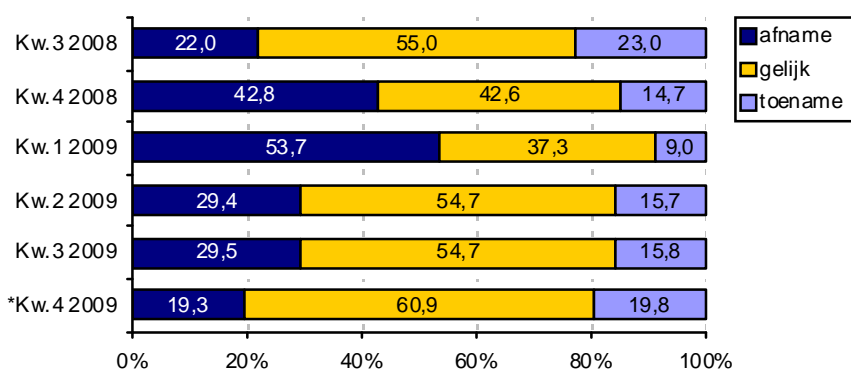
3. Exportontwikkeling

Hogere verwachtingen export in 4de kwartaal 2009

In het 3de kwartaal van 2009 heeft bijna 30% van de exporteurs een daling van de buitenlandse handel registreert. Bij ongeveer 55% van de ondernemers bleef de export gelijk, een kleine 16% heeft de export zien toenemen. Vergeleken met de vorige kwartaalmeting is het beeld gelijk gebleven. De cijfers van Zuidwest-Nederland wijken niet veel af van die van heel Nederland (groei 18%, daling 30%). Voor het 4de kwartaal is een duidelijke verbetering zichtbaar. Dan verwacht 19% een daling en bijna 20% een toename van de export. Het is al meer dan een jaar geleden (3de kwartaal 2008) dat de groep 'groeiers' groter was dan de groep 'dalers'.

Figuur 3.1

Gerealiseerd exportontwikkeling bedrijfsleven Zuidwest-Nederland per kwartaal

* verwachting

Bron: COEN

Vervoerssector realiseert matig 3de kwartaal, verwachtingen iets beter

Eind 2008 en begin 2009 had voornamelijk de veelal op export gerichte industrie in Zuidwest-Nederland last van een dalende buitenlandse handel vanwege de wereldwijde crisis. Daarnaast hadden ook de groothandel en transportsector het moeilijk. In het 3de kwartaal laat de transportsector wederom een slecht resultaat zien. Bij 46% van de bedrijven nam de export af. Bij de industrie (25%), groothandel (26%) en de zakelijke diensten (26%) ligt het aandeel 'dalers' duidelijk lager. Toch hebben alle sectoren een negatief saldo (stijgers minus dalers). In de groothandel bleef de schade beperkt. Hier zag bijna 24% de exportwaarde toenemen.

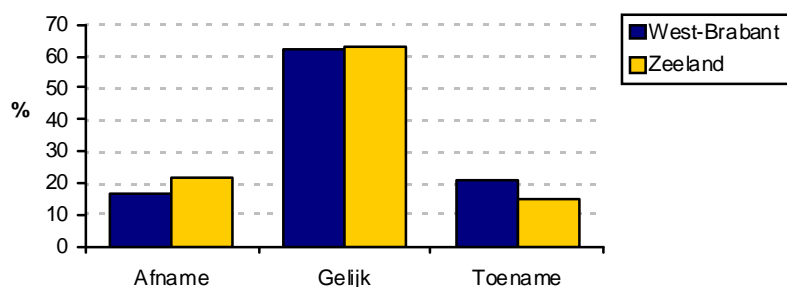
De verwachtingen voor het 4de kwartaal laten voor alle sectoren een verschuiving zien van krimp naar stabilisatie en groei. Vooral in de transportsector is een ommezwaai zichtbaar. Bijna 30% verwacht een groei van de export, tegen 19% met een daling. Binnen de industrie is vooral een tendens tot stabilisatie zichtbaar. Tweederde verwacht een gelijkblijvende export, 17% een toename en 17% een daling. Ook in de groothandel zijn de groeiers en dalers min of meer in evenwicht. De 'overige dienstverlening' kent het laagste aandeel groeibedrijven (11%).

Exportverwachtingen West-Brabantse bedrijven iets gunstiger

Bij 25% van de bedrijven in Zeeland is de export in het 3de kwartaal gedaald, in West-Brabant is dat 29%. Opmerkelijk is dat de groep met een exporttoename in West-Brabant iets groter is dan in Zeeland (16% versus 14%). Ten aanzien van de verwachtingen voor het 4de kwartaal zijn de West-Brabantse exporteurs iets positiever dan hun Zeeuwse collega's. In West-Brabant verwacht dan 21% van de bedrijven een toename, in Zeeland is dat 15%. De groep met een dalende exportverwachting is in West-Brabant (17%) kleiner dan in Zeeland (21%).

Figuur 3.2

Gerealiseerd exportontwikkeling in West-Brabant en Zeeland in het 3de kwartaal 2009

Bron: COEN

Herstel export zet door in 2010

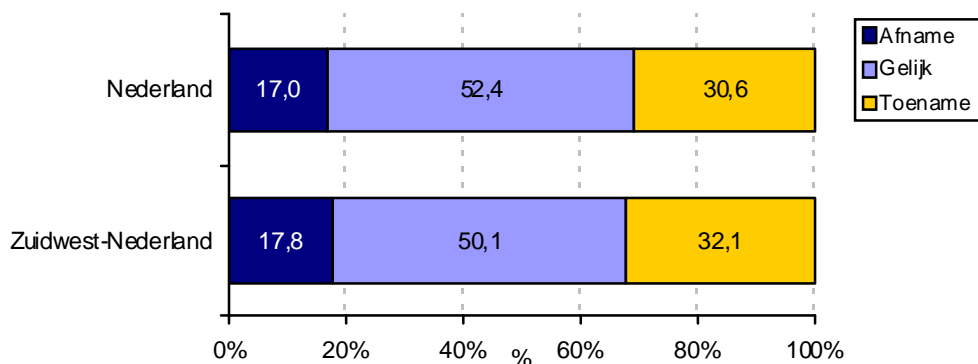
Wanneer naar de verwachtingen voor heel 2010 worden gekeken, laten de resultaten een opgaande ontwikkeling zien. Ongeveer 32% van de bedrijven in Zuidwest-Nederland verwacht in 2010 een toename van de export, 50% gaat uit van een gelijkblijvend resultaat en 18% voorziet een (verdere) daling. De groeibedrijven hebben dus duidelijk de overhand gekregen. De resultaten van Zuidwest-Nederland zijn een fractie beter dan die voor heel Nederland, echter groot zijn de verschillen niet.

De verwachtingen van de groothandel zijn het meest gunstig. Bijna 38% verwacht een groei en 14% een daling. Voor de industrie gaat het om respectievelijk 30% en 18%.

Vooraf in Zeeland gaan relatief veel ondernemers in 2010 uit van groei (36%), in West-Brabant (29%) is dit wat lager. Het aandeel bedrijven met een daling wijkt in West-Brabant (17%) en Zeeland (18%) maar weinig af.

Figuur 3.3

Verwachtingen ten aanzien van de export in 2010 in Zuidwest-Nederland en Nederland

Bron: COEN

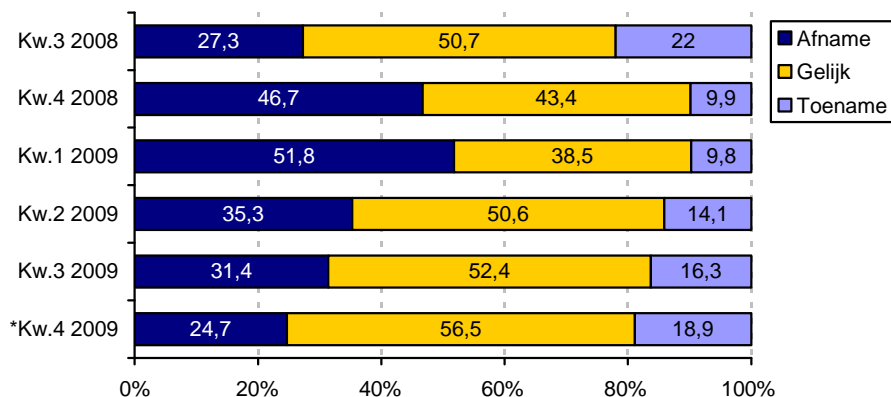
4. Orderontvangst

Nog geen duidelijk herstel orderontvangst

Vanaf begin 2009 zien we het aandeel bedrijven met dalende orderontvangst gestaag kleiner worden en het aandeel met een toename stijgen. In het 3de kwartaal heeft 31% van de bedrijven de orders zien dalen, tegen 16% met een toename. Voor het 4de kwartaal zijn veel ondernemers minder pessimistisch. Het aandeel krimpbedrijven daalt naar 25% en het aandeel groeibedrijven stijgt naar 19%. Desalniettemin is nog altijd sprake van een negatief saldo.

Figuur 4.1

Gerealiseerde orderontvangst bedrijfsleven Zuidwest-Nederland per kwartaal

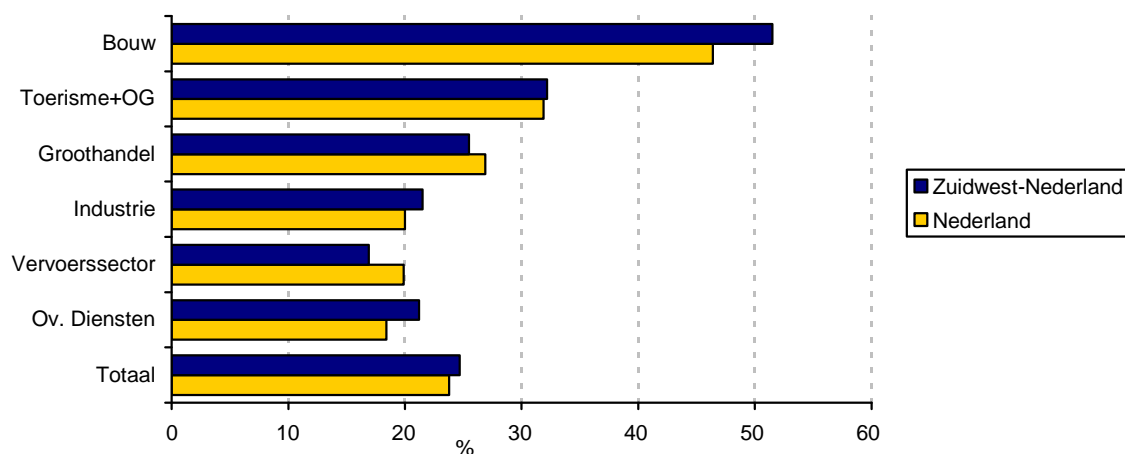
* verwachting
Bron: COEN

Vooraf bouwsector ziet orderontvangst steeds verder teruglopen

De bouwsector is het meest negatief over de ontwikkeling van de orderontvangst. Terwijl in andere sectoren van enig herstel sprake is, geldt dit zeker niet voor de bouwnijverheid. Ruim de helft (52%) van de bouwbedrijven in Zuidwest-Nederland (46% landelijk) spreekt zich negatief uit over de orderontwikkeling in het 4de kwartaal. Nog geen 4% verwacht een toename. De ongunstige orderontwikkeling is voor de bouw een belangrijke oorzaak voor de negatieve omzetverwachtingen voor 2010.

Figuur 4.2

Aandeel bedrijven dat een daling van de orderontvangst in het 4de kwartaal 2009 verwacht

Bron: COEN

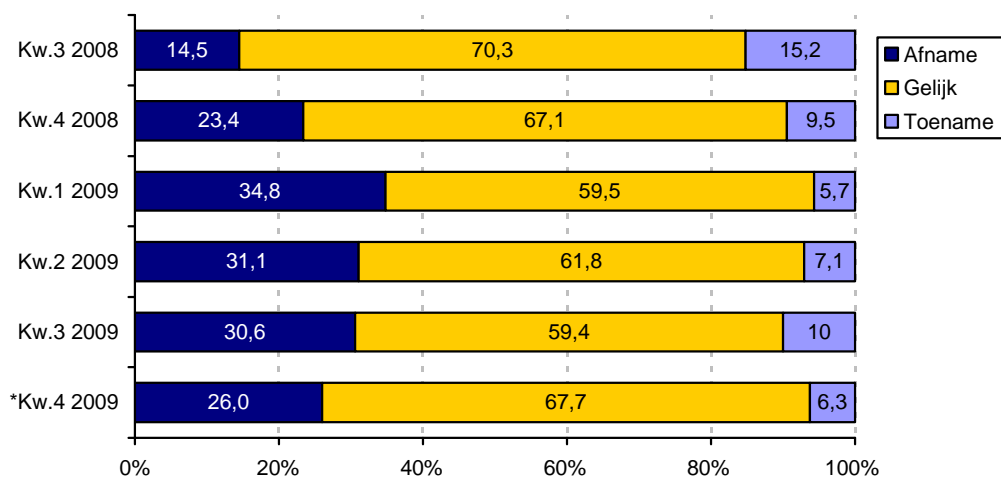
5. Werkgelegenheid

Ondernemers nog altijd negatief over ontwikkeling personeelssterkte

De ongunstige ontwikkelingen in productie/omzet/orderontvangst in de afgelopen kwartalen hebben gevolgen voor het personeelsbestand van bedrijven. Uit hoofdstuk 8 (maatregelen crisis) komt naar voren dat dit vooral het tijdelijke personeel betreft, echter in toenemende mate worden ook vaste krachten ontslagen. In het 3de kwartaal heeft bijna 31% van de bedrijven de personeelsomvang zien dalen. Bij 59% is deze op peil gebleven en bij 10% is sprake van een toename. Ten opzichte van de vorige meting (2de kwartaal) is er nauwelijks sprake van een verbetering. Ook de verwachtingen voor het 4de kwartaal van 2009 zijn niet om over naar huis te schrijven. Het aandeel krimpbedrijven daalt weliswaar naar 26%, echter ook het percentage groeibedrijven is kleiner geworden (6%). De indicator personeelssterkte reageert vergeleken met de andere conjunctuurindicatoren het minst op het verwachte economisch herstel.

Figuur 5.1

Ontwikkeling van de personeelssterkte in Zuidwest-Nederland per kwartaal

* verwachting

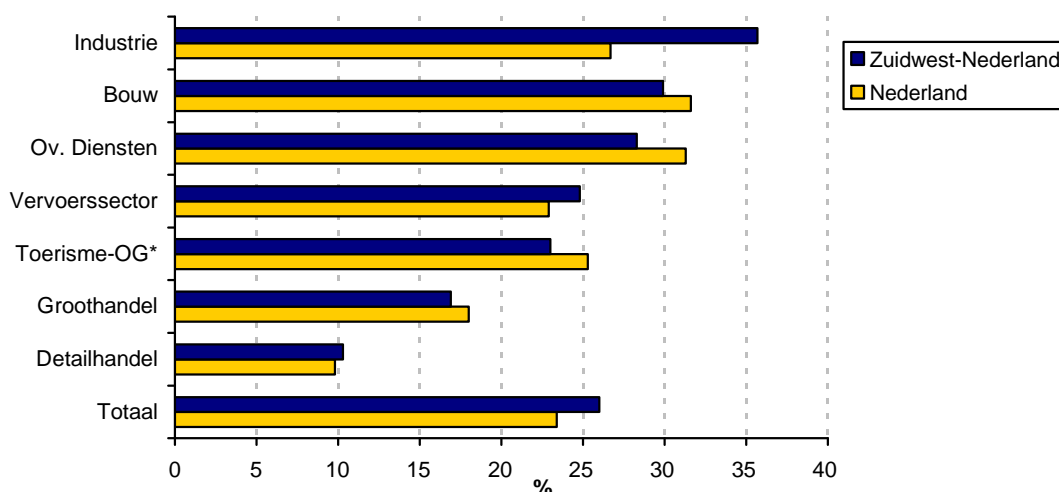
Bron: COEN

Afname personeelssterkte het grootste binnen de industrie en bouw

Voorals in de industrie wordt door veel bedrijven gesneden in hun personeelsbestand. In het 3de kwartaal is bij 37% van de industriële bedrijven de personeelssterkte gekrompen. Ook in de vervoerssector (30%), bouw en detailhandel (beide 28%) zijn relatief veel arbeidsplaatsen verdwenen. Het beeld voor het 4de kwartaal ziet er niet veel anders uit. Binnen de industrie verwacht nog steeds zo'n 36% van de bedrijven een daling van de personeelssterkte, slechts 4% gaat uit van een toename. Ook in de bouw (30%) en de overige dienstverlening (28%) wordt een forse krimp van het personeelsbestand verwacht. Opvallend is dat het aandeel krimpbedrijven in de detailhandel (10%) relatief laag ligt. Dit kan worden toegeschreven aan het feit dat het 4de kwartaal voor de detailhandel traditioneel een belangrijke periode is (o.a. Sinterklaas en kerst). Dit verklaart ook het relatief hoge percentage bedrijven in de detailhandel waar een toename van de personeelssterkte wordt verwacht (14%).

Figuur 5.2

Aandeel bedrijven met een verwachte personeelsafname in het 4de kwartaal 2009 per sector

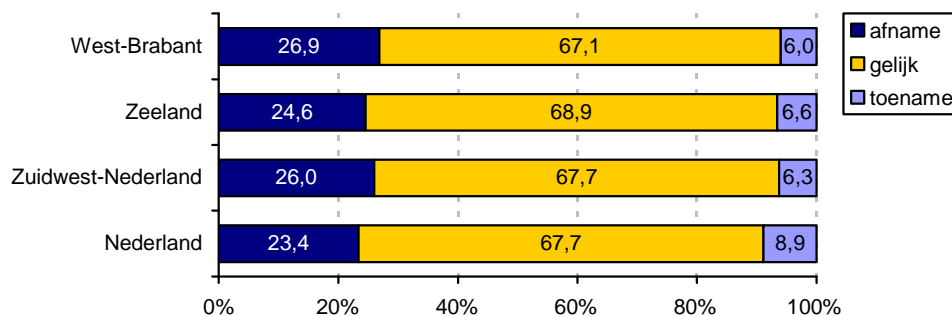
Bron: COEN

Kleine regionale verschillen in werkgelegenheidsontwikkeling

In het 3de kwartaal van 2009 is in West-Brabant bij 31% van de bedrijven de personeelssterkte afgenomen, in Zeeland was dat 29%. Wordt gekeken naar de bedrijven met een toename dan gaat het om respectievelijk 9% en 12%. In West-Brabant is de werkgelegenheidsontwikkeling dus nog iets ongunstiger dan in Zeeland, echter groot zijn de verschillen niet. Dit beeld blijft bestaan wanneer naar de verwachtingen voor het 4de kwartaal worden gekeken. Zeeland kent dan 25% krimpbedrijven, West-Brabant bijna 27%. Bij de groeibedrijven is het verschil minimaal.

Figuur 5.3

Verwachte ontwikkeling personeelssterkte in het 4de kwartaal 2009 per regio

Bron: COEN

Krimp werkgelegenheid gaat in 2010 door

Ook in 2010 verwachten veel ondernemers hun personeelsbestand te reduceren. In totaal verwacht 22% een afname van de personeelssterkte en bijna 11% een toename. Landelijk is het beeld maar iets gunstiger (20% afname, 14% toename). Vooral de verwachtingen van de industrie baren zorgen. Meer dan 30% verwacht een krimp en maar 7% een toename. Aangezien het in de industrie veelal om grotere bedrijven gaat, kan de impact voor de arbeidsmarkt heel groot zijn. De bouw is echter nog negatiever. Bijna de helft van de bouwbedrijven verwacht een daling van het aantal werknemers.

6. Winstgevendheid en investeringen

Winstgevendheid laat, ondanks lichte verbetering, nog altijd te wensen over

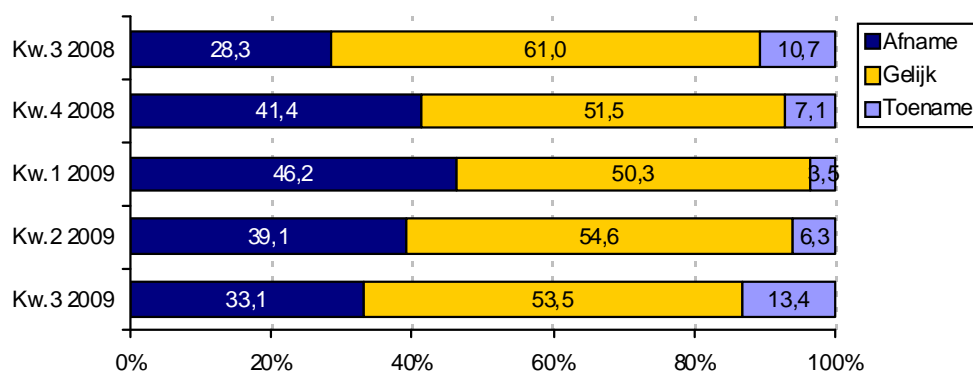
Eén op de drie bedrijven heeft in het 3de kwartaal de winstgevendheid zien verslechteren. Ongeveer 54% heeft de winst op peil weten te houden en bij iets meer dan 13% is de winstpositie verbeterd. Vergeleken met het voorgaande kwartaal is het aandeel bedrijven met een verslechtering gedaald (van 39% naar 33%) en het aandeel met een verbetering gestegen (van 6% naar 13%). Desalniettemin blijft het saldo duidelijk negatief. Ook deze cijfers laten zien dat het beginnende herstel van de economie nog zeer bescheiden is.

Vergeleken met de landelijke cijfers (12% verbetering, 34% verslechtering) doet Zuidwest-Nederland het maar een fractie beter. In Zeeland (17%) zijn meer bedrijven positief gestemd dan in West-Brabant (11%) en ook het aandeel bedrijven met een verslechtering van de winstgevendheid ligt in Zeeland iets gunstiger (31% versus 36%).

Sectoraal hebben de industrie en de detailhandel (beide 16%) het hoogste aandeel bedrijven met een verbeterde winstgevendheid, de bouw (4%) scoort het laagst. In de bouw (44%), vervoerssector (41%) en de groothandel (37%) hebben relatief veel ondernemers de winst zien dalen.

Figuur 6.1

Ontwikkeling van de winstgevendheid per kwartaal in Zuidwest-Nederland

Bron: COEN

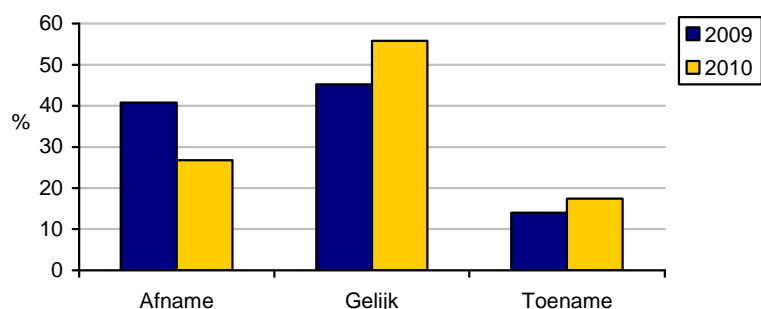
Bedrijven houden hand op de knip

De slechte bedrijfsresultaten hebben in 2009 een negatief effect gehad op de investeringen. In Zuidwest-Nederland verwacht 41% van de bedrijven een daling van het investeringsniveau in 2009, circa 14% denkt meer te zullen investeren. Bij de vorige twee COEN-metingen lagen deze percentages nog wat ongunstiger. De landelijke cijfers wijken niet noemenswaardig af. Ook het verschil tussen Zeeland en West-Brabant is te verwaarlozen.

Onder invloed van het voorzichtige herstel van de economie zijn de verwachtingen voor volgend jaar iets gunstiger. Echter het gaat vooral om een verschuiving van 'krimp' (27%) naar 'stabilisatie' (56%) en maar zeer beperkt naar groei (17%). Het saldo (groei minus krimp) blijft in 2010 dus negatief. Een toename van de investeringen is belangrijk voor een duurzaam herstel van de economie.

Figuur 6.2

Ontwikkeling investeringen in 2009 en 2010 in Zuidwest-Nederland

Bron: COEN

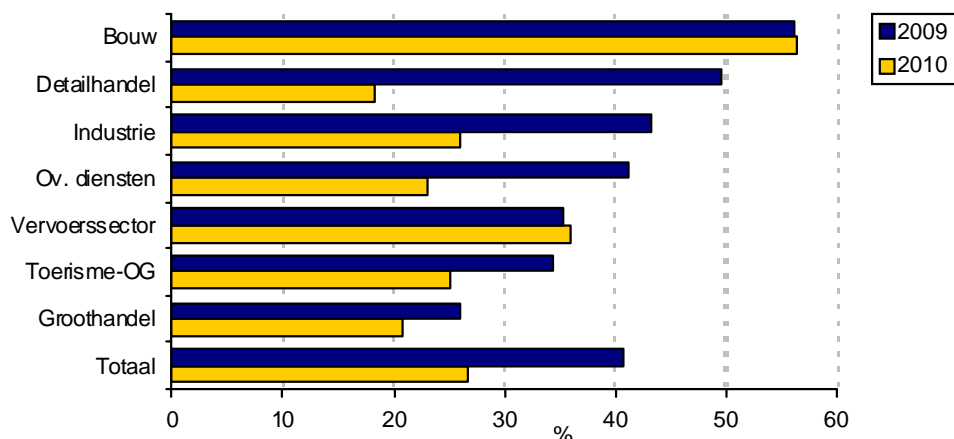
Vooraf industrie en bouw verminderen investeringen

De industrie is bij uitstek dé sector waar in de regel grote investeringen worden gedaan. Diverse andere branches zoals bouw- en installatie en overige diensten (verhuur, ingenieursbureaus) zijn hiervan grotendeels afhankelijk voor hun omzet en werkgelegenheid. In vergelijking met de vorige meting blijkt het aandeel bedrijven met een verwachte investeringsafname in 2009 ten opzichte van 2008 kleiner geworden: 43% van de industriebedrijven zal in 2009 minder investeren dan in 2008 (13% zal meer investeren). Qua volume heeft de industrie de meeste impact, echter de bouw (56%) en de detailhandel (50%) hebben het hoogste aandeel bedrijven met dalende investeringsuitgaven. Het verschil van de bouw met het landelijke cijfer (48%) is relatief groot. In de sectoren toerisme-OG (21%) en vervoer (32%) zitten relatief veel bedrijven die hun investeringen hebben opgevoerd. Echter alle sectoren hebben een negatief saldo.

De verwachtingen voor 2010 laten een heel diffuus beeld zien. Een aantal sectoren laat een duidelijke verbetering zien van het resultaat. Dit geldt met name voor de detailhandel, industrie en 'overige diensten'. In de bouw houden de bedrijven ook in 2010 de hand op de knip. Circa 56% verwacht een daling van de uitgaven. Ook de vervoerssector verwacht een laag investeringsniveau. De ondernemers uit de bouw en vervoerssector zijn negatiever dan hun collega's elders in het land.

Figuur 6.3

Aandeel ondernemers dat een daling van de investeringsuitgaven in 2009 en 2010 verwacht

Bron: COEN

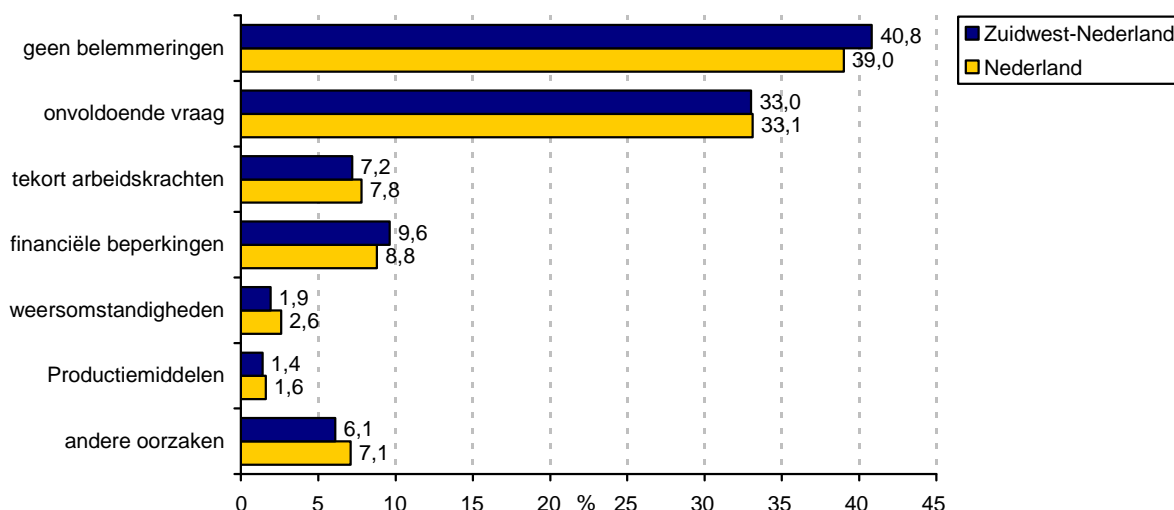
7. Productiebelemmeringen

Productiebelemmeringen

Ongeveer 41% van de bedrijven in Zuidwest-Nederland zegt in het 4de kwartaal van 2009 geen productiebelemmeringen te ervaren. Dit is een verbetering in vergelijking met het 3de kwartaal (47%). Landelijk is dit percentage maar een fractie lager (39%). Uit de vraag naar de ervaren productiebelemmeringen blijkt dat de belangrijkste oorzaak van de economische problemen wordt toegeschreven aan de vraaguitval waarmee ze worden geconfronteerd. Circa 33% ziet onvoldoende vraag als belangrijkste belemmering, iets lager dan bij de vorige meting (37%). Bijna 10% heeft last van financiële beperkingen (landelijk 9%). De overige oorzaken komen minder voor. Opmerkelijk is de ontwikkeling van het tekort aan arbeidskrachten. Bij de eerste meting eind 2008 was een tekort aan arbeidskrachten nog voor 19% de belangrijkste belemmering, in het 3de kwartaal was dat slechts 3% en nu loopt het weer iets op naar 7%.

Figuur 7.1

Ervaren productiebelemmeringen Zuidwest-Nederland en Nederland 3de kwartaal 2009

Bron: COEN

Industrie heeft nog altijd last van vraaguitval

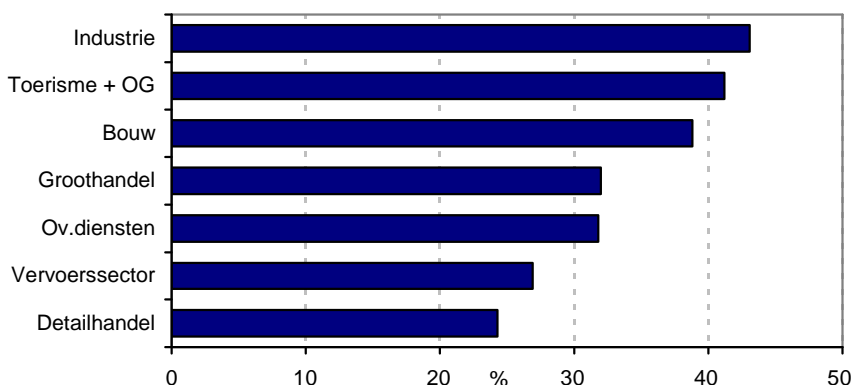
In het 4de kwartaal verwacht vooral de industrie last te hebben van vraaguitval. Ongeveer 43% ziet dit als de belangrijkste belemmering. Ook in de toeristische en onroerendgoedsector (41%) en de bouw (39%) hebben veel bedrijven last van vraaguitval. De detailhandel (24%) heeft het minst last. Opvallend is dat de bouw het hoogste aandeel kent met ondernemers die aangeven geen belemmeringen te ervaren (53%). Financiële beperkingen worden vooral ervaren in de 'overige dienstverlening' (18%), de vervoerssector (15%) en toerisme+OG (12%). In de 'overige dienstverlening' ligt het percentage 'tekort arbeidskrachten' op een relatief hoog niveau (14%).

Effect kredietcrisis: één op de vijf bedrijven heeft problemen bij verwerven van krediet

Uit de COEN-enquete komt naar voren dat bijna één op de vijf bedrijven uit Zuidwest-Nederland problemen ondervindt bij het verwerven van krediet. Dit is conform het landelijke beeld. In Zeeland (23%) ligt dit iets hoger dan in West-Brabant (18%). Het percentage ligt hier hoger dan in figuur 7.1 aangezien daar naar de belangrijkste belemmering is gevraagd.

Figuur 7.2

Aandeel bedrijven per sector dat onvoldoende vraag als belangrijkste belemmering ziet (4de kw. '09)

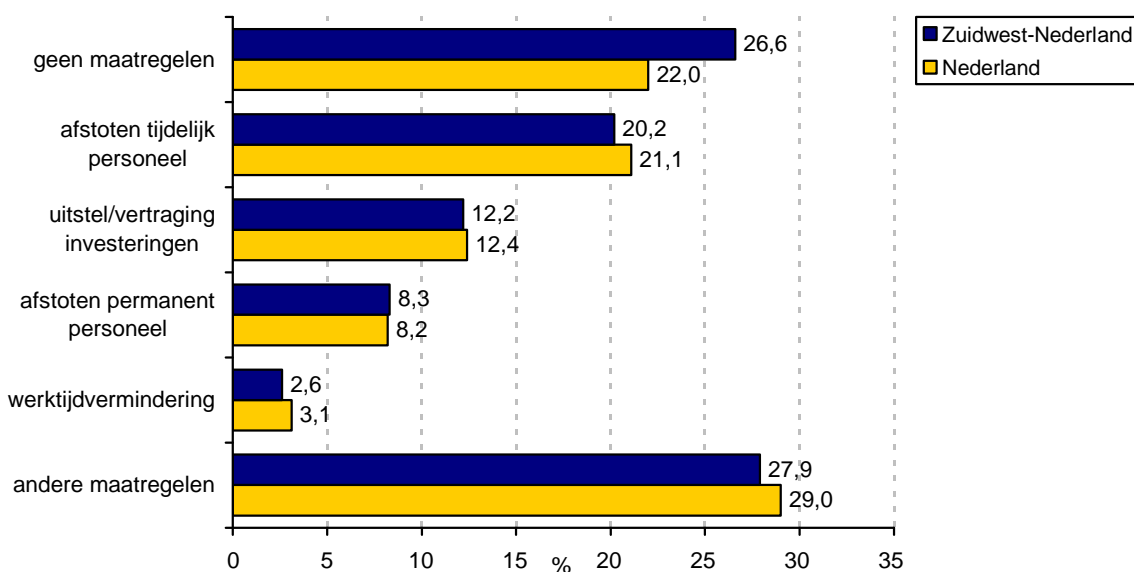
Bron: COEN

8. Maatregelen kredietcrisis

Aan bedrijven is tot slot gevraagd welke maatregelen ze nemen om de economische crisis het hoofd te bieden. Het aantal bedrijven dat geen reden heeft om specifiek in te spelen op de economische crisis, is regionaal afgenomen van 31% naar 27%, landelijk is dit stabiel gebleven op 22%. Maatregel die het meest wordt toegepast is het afstoten van tijdelijk personeel, in Zuidwest-Nederland gaat het om 20% van de bedrijven, landelijk 21%. Uitstel van investeringen wordt regionaal en landelijk door ruim 12% toegepast. Het afstoten van vast personeel als maatregel is met één procentpunt gestegen naar iets meer dan 8%. Een kleine 3% van de bedrijven past werktijdvermindering toe, een kleine daling ten opzichte van het vorige kwartaal. De resultaten tussen Zeeland en West-Brabant zijn niet groot. In West-Brabant (9%) wordt door iets meer bedrijven vast personeel afgestoten dan in Zeeland (6%).

Figuur 8.1

Maatregelen om effecten van economische crisis op te vangen

Bron: COEN